

Acem Bölgesinin İlmî Birikimini Osmanlı'ya Taşıyan Öncü Bir Âlim Olarak Seyyid Ali el-Acemî

Sayyid Ali el-Acemî as a Pioneer Scholar who Carried the Scientific Experience of the Acem Region to the Ottoman Empire

Ar. Gör. İsrail ŞEN

artvin.israfil@gmail.com

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Istanbul University, Faculty of Theology, The Department of Arabic Language and Rhetoric

 [0000-0002-8174-4794](https://orcid.org/0000-0002-8174-4794)

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş Tarihi / Received	Makale Türü / Article Type	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
21 Kasım / November 2023	Araştırma Makalesi / Research Article	10 Mart / March 2024	15 Mart / March 2024

Atıf Bilgisi / Cite as:

Şen, İsrail. "Acem Bölgesinin İlmî Birikimini Osmanlı'ya Taşıyan Öncü Bir Âlim Olarak Seyyid Ali el-Acemî", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mart 2024), 508, 531.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1393880>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

1051702/esoguifd.1393880

Acem Bölgesinin İlmî Birikimini Osmanlı'ya Taşıyan Öncü Bir Âlim Olarak Seyyid Ali el-Acemî

Öz ► Kelâmcı ve mantıkçı kimliğiyle meşhur Seyyid Ali el-Acemî (ö. 860/1456) Acem bölgesinin ilmî birikimini Osmanlı'ya taşıyan önemli âlimlerden ve bu sürecin öncülerinden biridir. Kadızâde-i Rûmî'nin (ö. 844/1440'dan sonra) de öğrencisi olan Seyyid Ali, Acem bölgesinin muhtelif şehirlerinde eğitimini tamamlamış, oralarda dersler vermiş ve bazı sebepler muvacehesinde Osmanlı'nın ilmî olarak en verimli dönemlerinden kabul edilen h.9/m.15. yüzyılın ortalarında Osmanlı'ya gelmiştir. Acem bölgesinden donanımlı bir şekilde gelen Seyyid Ali, çağın ulemasına ve devlet ricaline yetkinliğini ispat ederek saygın bir konuma yükselmiştir. İlmî ve tarihi olarak önemli bir yeri haiz bulunmasına karşın Seyyid Ali'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyetine dair Türkçe, Arapça ve İngilizce literatürde büyük bir boşluk söz konusudur. Onun hakkında doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleştirilmiş hiçbir akademik faaliyete rastlanılamamıştır. Yaşadığı çağın ulemâsı arasında saygın bir yere sahip olan bu âlimin hayatının bilinmemesi ve eserlerinin tanınmaması özellikle Osmanlı ilim geleneği hakkındaki araştırmalar açısından pek çok faydadan mahrum kalınması anlamına gelmektedir. İlgili eksikliğin giderilmesi adına bu makalenin yazılması uygun ve gerekli görülmüştür. Makale biyografi kaynaklarının ve yazma eser kütüphanelerinin taranması suretiyle hasıl olan bilgilerin mukayeseli analiz edilmesi şeklinde bir yönteme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Mantık, Acem Bölgesi, Seyyid Ali el-'Acemî, Osmanlı Âlimleri.

Sayyid Ali al-Acemî as a Pioneer Scholar who Carried the Scientific Experience of the Acem Region to the Ottoman Empire

Abstract ► Seyyid Ali el-Acemî (d. 860/1456), famous as a theologian and logician, is one of the important scholars who brought the scientific knowledge of the Acem region to the Ottoman Empire and one of the pioneers of this process. Seyyid Ali, who was also a student of the famous scholar Kadızâde-i Rûmî (d. after 844/1440), who went to this region from the Ottoman Empire, completed his education in various cities of the Acem region, gave lectures there, and for some reasons, he was the most scientifically in the Ottoman Empire. 9/15, which is considered one of the fertile periods. It came to the Ottoman Empire in the middle of the century. Sayyid Ali, who came from the Acem region equipped, rose to a respectable position by proving his competence to the scholars and state dignitaries of the age. Despite having an important place both scientifically and historically, there is a great gap in Turkish, Arabic and English literature on Sayyid Ali's life, works and scientific personality. No direct or indirect academic activity has been found about him. The fact that the life of this scholar, who has a respected place among the scholars of his age, is not known and his works are not known, means that he is deprived of many benefits, especially in terms of the Ottoman scientific tradition. The article has a method of comparative analysis of the information obtained by scanning biography sources and manuscript libraries.

Keywords: Kalam, Logic, Acem Region, Sayyid Ali al-'Acemî, Ottoman Scholars.

Giriş

“Acem bölgesi (Bilâd-ı ‘Acem)” hususî kullanımında genellikle günümüzdeki İran (Fars) ve ona yakın yerleri ifade eder.¹ Ancak özellikle Osmanlı döneminde umumî kullanımda Irak’ın doğusu (Irak-ı ‘Acem) ve Azerbaycan’dan başlayıp Horasan, Mâveraünnehir ve Türkistan’a değin tüm *Irak ötesi* coğrafyayı kapsayabilecek geniş bir içeriğe sahiptir.² Genel kullanımı esas alındığında bu bölge yetiştirdiği âlim ve bilim insanlarıyla ünlü pek çok önemli şehri kapsamaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse batıdan doğuya Tebriz, Hemedan, İsfahan, Rey, Nesa, Şiraz, Gürgan, Kirman, İsferyin, Nişabur, Herat, Buhârâ, Nesef, Kandahar ve Semerkant zikredilebilir.³

Osmanlı’dan Acem bölgesine giden, bu bölgeden de Osmanlı’ya gelen birçok talebe ve ulemâ bulunmaktadır. Gerçekleştirilen bu tarz ilmî seyahatler iki coğrafyanın birbiriyle etkileşim kurmasını sağlamış ve ilmî akışkanlığa vesile olmuştur. Buna en güzel örneklerden birini Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440’dan sonra) ve -Seyyid Ali’nin de aralarında bulunduğu öğrencileri teşkil etmiştir. Bursa’da doğan ve Bursa kadısı dedesi Kadı Mahmud tarafından yetiştirilen, ayrıca Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) de en önemli talebelerinden biri olan Kadızâde Anadolu’nun muhtelif şehirlerindeki tahsilinin ardından matematik-astronomi eğitiminin asıl beşiği olan Horasan ve Mâverâünnehir coğrafyasına, yani Acem bölgesine seyahat eder. Şiraz’da bir müddet bulunduktan sonra Semerkant’a geçer ve özellikle Seyyid Şerif el-Cürçânî’den (ö. 816/1413) dersler alır. Mevcut birikimini burada daha da artırarak hem yörenin talebe ve ulemâsı hem de Uluğ Bey (salt. 1447-1449, ö. 853/1449) başta olmak üzere devlet ricali indinde saygın bir konuma yükselir. Semerkant Rasathanesi’nde takdire şayan faaliyetler icra eder. Ayrıca Semerkant medreselerinde nitelikli tedris faaliyetlerinde bulunur ve pek çok talebe yetiştirir.⁴

Kadızâde, Osmanlı coğrafyasının ilmî birikimini Acem bölgesine taşıyan âlimlerden biri olmuştur. Acem bölgesinin ilmî birikiminin Osmanlı’ya taşınması hususu ise aşağıda ayrıntılı bir şekilde Seyyid Ali’de görülecektir. Ancak ondan önce yukarıdaki örnekle bağlantılı olarak

¹ Acem kelimesinin etimolojik ve semantik gelişimi, ayrıca bunun daha çok İranlılar için kullanıldığı hususu hakkında derli toplu bilgi için bk. Adnan Karaismailoğlu, “Acem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/321.

² Acem bölgesinin Osmanlı döneminde hangi coğrafyayı kapsadığına dair pratik kullanımlar merkezinde yapılan bir araştırma için bk. Ali Arslan, “Osmanlılar’da Coğrafi Terim Olarak ‘Acem’ Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1997), 83-87; krş. Şemsettin Sami, *Kâmûsü’l-‘alâm* (Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996), 5/3133.

³ Bu bölgeyi de kuşatan bir harita çalışması için bk. İslâm Düşünce Atlası, “Bilâd-ı İslâm Havzalar Haritası” (Erişim 08 Şubat 2023).

⁴ Kadızâde hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Fazlıoğlu, “Kadızâde-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/98-100.

Kadıızâde'nin öğrencilerini de zikretmekte fayda vardır. Meselâ onun ünlü öğrencisi Ali Kuşçu (ö. 879/1474) Acem bölgesinin çeşitli şehirlerinde tahsilde bulunmuş ve hocası Kadıızâde'nin genel teşviki ve bazı şartların da icbarı ile Osmanlı'ya gitmiştir. Burada Fatih Sultan Mehmet (slt. 1444-1446, 1451-1481) tarafından hüsnü kabul görmüş, medreselerde önemli tedris faaliyetleri icra etmiş ve pek çok talebenin yetişmesine katkı sağlamıştır.⁵

Ali kuşçu da Acem bölgesinin ilmî birikiminin Osmanlı'ya taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Burada Seyyid Ali'ye geçmeden önce, son olarak Acem bölgesinin ilmî birikimini Osmanlı'ya taşıyan diğer bazı âlimlere de ismen temas etmekte fayda vardır: Şehâbeddin İbn Arabşah (ö. 854/1450), Fahreddin-i Acemî (ö. 865/1460-61 [?]), Alâeddin Alî et-Tûsî (ö. 887/1482), Muhyiddîn et-Tâlişî (ö. 887/1482), Fethullah eş-Şirvânî (ö. 891/1486), Mes'ud eş-Şirvânî (ö. 905/1499), Acem Sinân el-Gencevî (ö. 922/1516), Hâfız-ı Acem (ö. 958/1551) bu sürece katkı sağlamış önemli âlimlerdendir.

Acem bölgesinin ilmî birikimini Osmanlı'ya taşıyan önemli âlimlerden ve bu sürecin öncülerinden olan bir âlim de makalenin konusunu teşkil eden Seyyid Ali el-Acemî'dir. Kelâmcı ve mantıkçı kişiliğiyle ünlü Seyyid Ali, Acem bölgesinin muhtelif şehirlerinde eğitimini tamamlamış, oralarda dersler vermiş ve bazı sebepler muvacehesinde donanımlı bir şekilde Osmanlı'ya hicret etmiştir. Osmanlı'nın da önemli ilim şehirlerinde tedris faaliyetleri icra etmiş ve kıymetli eserler kaleme almıştır. İlmî ve tarihi olarak önemli bir yeri haiz bulunmasına karşın Seyyid Ali'ye dair Türkçe, Arapça ve İngilizce literatürde ciddi bir boşluk söz konusudur. Onun hakkında doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleştirilmiş hiçbir akademik faaliyete rastlanılamamıştır. Binaenaleyh bu makalenin yazılması uygun ve gerekli görülmüştür.

Seyyid Ali'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinin tespitine matuf bu çalışmada iki temel araştırma yöntemi takip edilmiştir. Birincisi klasik ve modern biyografi ve bibliyografi kaynaklarının taranması ve Seyyid Ali'ye yer verdiği tespit edilen tüm kaynaklardaki bilgilerin eleştirel ve bütüncül bir bakışla tahlil edilmesidir. İkincisi ise -daha çok eserlerin tespit ve incelenmesi bağlamında- yazma eser katalog tarama sistemlerinden ve bizzat yazma eser kütüphanelerinden istifade ederek ulaşılan verilerin kaydedilerek doğruluğunun sorgulanmasıdır. Bunların akabinde ise açıklama kabiliyeti yüksek bir sistematik ve tutarlı bir düzen içerisinde mukayeseli bir metin inşası gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte de Seyyid Ali'nin İslam ilim geleneğindeki yetkinliği ile Osmanlı ilim hayatı üzerindeki etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

⁵ Ali Kuşçu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/408-410.

Bölgelere başlamadan önce Seyyid Ali'nin biyografisinin yazılması noktasında karşılaşılan bir zorluğa dikkat çekmekte yarar vardır. Acem bölgesinden Osmanlı'ya gelen pek çok âlim hakkında da geçerli olduğu üzere, Acem bölgesi hakkında yeterli tabakat kitapları mevcut değildir. Dolayısıyla bu âlimlerin, bhusus Seyyid Ali'nin Osmanlı'ya gelmeden önceki hayatı hakkında -kendisinin de herhangi bir eserinde otobiyografik açıklamalar yapmamasından mütevellit- ciddi boşluklar söz konusudur. Bu gibi boşluklar muhtelif kaynaklar vasıtasıyla kapatılmaya çalışılmıştır.

1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Seyyid Ali el-'Acemî temel eğitiminin akabinde gerek Acem bölgesinde gerekse de Anadolu'da önemli ilmî faaliyetler yürütmüş bir âlimdir. Bhusus Osmanlı Devleti'nin ilmî açıdan oldukça önemli bir devresi olan 9/15. yüzyılda yaşamış olması onun hayatı ve ilmî şahsiyetinin şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

1.1. Tam Adı, Ailesi, Doğumu ve Vefatı

Kaynaklarda⁶ Seyyid/Seydî Ali'nin *el-'Acemî* ve *el-Bursevî* şeklindeki memleket veya ikamet mekânı nispesi haricinde herhangi bir künye bilgisine rastlanılmamıştır. Dolayısıyla baba ve dede adı yahut aile ismi tespit edilememiştir. Bununla birlikte onun kendisine nispetle *Seydîalizâde* nispesi ile anılan Molla Yakup el-Bursevî (ö. 931/1524)⁷ adında bir oğlu bilinmektedir.⁸ Molla Yakup -kütüphanelerde kayıtlı birçok eseri bulunmakla birlikte- *Mefâtihu'l-cinân ve mesâbihu'l-cenân fi şerhi Şir'ati'l-İslâm* adlı şerh çalışmasıyla meşhurdur.⁹

Kaynaklarda Seyyid Ali'nin doğum tarihine ve yerine dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak vefat tarihine bakarak 8/14. yüzyılın sonları veya 9/15. yüzyılın başlarında bir tarihte doğduğunu söylemek mümkündür. Yer olarak ise nispesinden anlaşılacağı üzere Acem bölgesi

⁶ Tespit edilebildiği kadariyle Seyyid Ali'nin hayatı ve eserlerine yer veren temel kaynaklar şu şekildedir: Ebü'l-Hayr İsmüddin Ahmed Efendi Taşköprizade, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975), 62; Mahmûd b Süleyman el-Hanefi Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mani'l-muhtar* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, 630), 30a-30b.; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979), 5/91-92; Mustafa b. Abdullah Hâcî Halife Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. M. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1941), 2/158; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed ibnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab* (Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1986), 9/434; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324), 81.

⁷ Hakkında bilgi için bk. Taşköprizade, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 191.

⁸ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, 5/239.

⁹ Yakub b. Seyyid Ali el-'Acemî Seydîalizâde, *Mefâtihu'l-cinân ve mesâbihu'l-cenân fi şerhi Şir'ati'l-İslâm* (Dersaadet (İstanbul): Matbaayı Osmaniyye, 1315), 583 s.

içerisinde doğmuştur. Bu bölge -girişte açıklandığı üzere- hususî kullanımda günümüzdeki İran (Fars) ve ona yakın yerleri ifade etmekteyken, umumî kullanımda Irak'ın doğusu (Irak-ı Acem) ve Azerbaycan'dan başlayıp Horasan, Mâverâünnehir ve Türkistan'a değin tüm Irak ötesi coğrafyayı kapsayabilecek geniş bir içeriğe sahiptir. Binaenaleyh Seyyid Ali'nin doğduğu ve yetiştiği yeri sadece bu nispe üzerinden muayyen hale getirmek pek mümkün değildir. Ancak yine de hususî kullanım esas alınarak onun Fars bölgesinde doğduğu ihtimali öne çıkarılabilir. Bir adım da ötesi, onun -aşağıda geleceği üzere- Seyyid Şerif el-Cürcânî'den (ö. 816/1413) ders aldığı belirtilmektedir. Her ne kadar bunun Semerkant başta olmak üzere farklı yerlerde gerçekleşmesi mümkün olsa da Cürcânî'nin 807/1405'ten itibaren vefat ettiği 816/1413 yılına kadar Şiraz'da bulunmuş olması (öncesinde, yani 789/1387-807/1405 yılları arasında Timur'un (ö. 807/1405) isteği gereği Semerkant'tadır¹⁰), bu sıralar gençlik yıllarında olması gereken Seyyid Ali'nin Şiraz'da veya buraya kolay erişilebilecek bir Fars beldesinde doğmuş ve yetişmiş olabileceğini akla getirebilir.

Seyyid Ali -aşağıda ayrıntısıyla geleceği üzere- çeşitli ilmî faaliyet ve bölgesel seyahatlerle geçen bir hayatın ardından pek çok kaynağın ifade ettiği üzere 860/1456 yılında vefat etmiş¹¹ve son Candaroğlu beyi Kemaleddin İsmail Bey'in (hüküm: 1443-1461, ö. 1479) yaptırmış olduğu külliye'deki türbeye defnedilmiştir.¹² Bu türbenin sağ dip köşesinde yer alan mezar taşında, ayak şâhidesinin dış yüzünde yazılanlar şöyledir:¹³

Aslı	طاب ثراه وجعل الجنة مثواه. في سادس عشر رمضان المبارك، حلال مشكلات علي كرد جون وفات تاريخ كشت "حلال مشكلات" سنة يعني 860.
Türkçesi	(Allah) toprağını hoş, mekanını cennet etsin. Mübarek Ramazan'ın 16. gününde (vefat etti). Hallâl-i müşkilât (zor meseleleri ustaca çözümleyen) Ali'nin vefat tarihi [Ebc'd'e göre] "Hallâl-i müşkilât" olarak yazıldı. Yani 860.

Burada yazılanlardan görüldüğü üzere Seyyid Ali'nin daha muayyen vefat tarihi hicrî takvime göre 16 Ramazan 860'tır. Bu, miladi takvimde 18 Ağustos 1456 Çarşamba gününe

¹⁰ Cürcânî ve ilmî seyahatleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Muhammed Ali Koca, "Seyyid Şerif El-Cürcânî: Hayatı, Entelektüel İlişkileri ve Eserleri", *Hâşiyetü't-tecrîd* (Ankara: Vakfı'd-Diyaneti't-Türkiye, 2020), 3/35-97.

¹¹ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330a; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkâdir el-Arnâvut (İstanbul: Mektebetü İrsika, 2010), 2/158; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, 5/92; Edirneli Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şekâik* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1852), 121-122.

¹² Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İsmâil Bey Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001); Nail Karagöz, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât Adlı Eserindeki 'Fıtır Sadakası' Bâbı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 272.

¹³ Türbenin ve Seyyid Ali'nin mezar taşının görsellerini benimle paylaşan değerli dostum ilim adamı Yusuf Ferzan Yüksel'e teşekkür ediyorum. Mezar taşındaki yazıların tahliline dair bilgi aşağıda (1.3. başlığı içerisinde) gelecektir.

tekabül etmektedir. Ayrıca vefat tarihi ebced hesabına göre, harflerin toplamı 860'ı karşılayacak şekilde “Hallâl-i müşkilât (zor meseleleri ustaca çözümleyen)” olarak yazılmıştır.

Kaynaklarda herhangi bir tasrihe rastlanmamakla birlikte mezarının bulunduğu yere nazaran Seyyid Ali'nin vefat yerinin Kastamonu olduğunu belirtmek gerekir. Zira o zamanlarda insanlar nerede vefat ederse orada defnedilmekteydiler. Dolayısıyla Seyyid Ali'nin farklı bir şehirde vefat edip Kastamonu'ya nakledilmesi çok düşük bir ihtimal olacağından ötürü onun son yıllarını (veya aylarını) mezkûr şehirde geçirmiş olduğunu söylemek gerekir.

1.2. İlmî Hayatı: Seyahatleri, Hocaları ve Öğrencileri

Seyyid Ali Fars bölgesinde doğar ve ilk gençlik yıllarını burada geçirir. Temel eğitimini muhtemelen babasından veya yakın çevresinden doğduğu beldede tamamlar. Yetiştigi bölgenin önemli âlimlerinden dersler alır. Daha sonraları dönemin ünlü ilim merkezlerinden Semerkant'a gider ve oranın ulemasından da dersler alır.¹⁴

Kaynaklarda Seyyid Ali'nin Cürçânî'nin talebesi olduğu belirtilir. Ancak kaynakların çoğu bu hususu kesin bir sîga ile değil, “ondan ders aldığı söylenir” şeklinde nakilvari bir sîga ile ifade eder.¹⁵ Bu da mezkûr talebeliğin vaki olup olmadığı noktasında şüphe teşkil etmektedir. Ayrıca -görülebildiği kadarıyla- Seyyid Ali'nin Cürçânî'nin eserleri üzerine yaptığı çalışmalarda (dibacede veya içerikte vs.) ondan “üstadım/hocam” şeklinde bahsetmemektedir. Bu da ilgili şüphelyi güçlendirmektedir. Ancak yine de bu iki şüpheden hareketle Seyyid Ali'nin Cürçânî'den ders almış olamayacağı kesin bir surette ileri sürülemez. Buna dair daha güçlü deliller gerekir. Her halükârda bu rivayet doğru kabul edilirse, bunun - onun muhtemel doğum tarihine bakılarak- ya Semerkant'ta ya da Şiraz'da gerçekleşmiş olabileceğini söylemek gerekir. Nitekim Cürçânî, Timur'un (ö. 807/1405) ısrarlı talebi üzerine 789/1387'de Şiraz'dan Semerkant'a gitmiş, Timur'un vefatına kadar orada kalmış, akabinde yani 807/1405 yılı içerisinde tekrar Şiraz'a dönmüş ve kendi vefat tarihi olan 816/1413 yılına kadar burada tedris ve telif faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁶ Seyyid Ali en erken 800/1397'li yıllarda temel eğitim seviyesini bitireceğinden ötürü, Cürçânî'den ya da Şiraz'da ders almış olabilir.

¹⁴ Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330a; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 81.

¹⁵ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330a; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, 2/158; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, 5/92; Edirneli Mecdi Efendi, *Tercüme-i Şekâik*, 121-122. Leknevî ise ilgili yerde kesin bir sîga kullanır (Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 81. ayrıca Cürçânî'nin öğrencilerini sayarken onu da tilmiz olarak ekler (bk. Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 130.).

¹⁶ Cürçânî hakkında daha fazla bilgi için bk. Koca, “Seyyid Şerîf El-Cürçânî: Hayatı, Entelektüel İlişkileri ve Eserleri”, 3/35-97.

Kaynaklarda zikredilmemekle birlikte Seyyid Ali, Kadızâde-i Rûmî'den ders almıştır. Nitekim o, *Şerhu'l-Mevâkıf*'a yazdığı hâşiyesinde mantık ilmine müteallik bir yerde Kadızâde'yi kastederek “Üstadımız -ruhu pak olsun- da bu şekilde görüş beyan etmiştir (كما أفاده أستاذنا قدس... سره)” şeklinde bir ibare kaydetmiştir. Bu ibarenin derkenarında ondan nakledilen bir notta (*minhu*) ise “O (üstadımız) Kadızâde-i Rûmî diye meşhur Salâhuddîn Mûsâ'dır.” şeklinde yazılıdır.¹⁷ Bu hoca-öğrenci ilişkisinin nerede vaki olduğu belli olmamakla birlikte aynı Cürcânî'de olduğu gibi iki ihtimal öne çıkmaktadır. Birincisi Semerkant, ikincisi Şiraz'dır. Nitekim Kadızâde -girişte belirtildiği üzere- çıktığı ilmî seferi bağlamında 811/1408-1409 yıllarında Şiraz'da, 814/1411-1412 yıllarından itibaren de Semerkant'ta bulunmuştur.¹⁸ Seyyid Ali bu iki bölgeden birinde, hatta her ikisinde ondan dersler almış olabilir.

Seyyid Ali Fars bölgesinde ve Semerkant'ta kendisini geliştirir ve pek çok ilimde akranlarına nazaran üstün bir mertebeye gelir. Semerkant'ta tedris faaliyetlerinde de bulunur.¹⁹ Daha sonra “Rum Diyarı” şeklinde tarif edilen Anadolu'ya gelmeye karar verir. Kefevî'nin belirttiğine göre onun bu kararında bulunduğu bölgenin siyasi karışıklıkları ile buna mukabil Osmanlı sultanlarının ilme olan rağbeti, adil oluşları ve bu bölgenin nizami bir yapı arz etmesi etkili olmuştur.²⁰ Ayrıca bazı modern çalışmalarda, Seyyid Ali'nin bu kararında son Candaroğlu beyi Kemaleddin İsmail Bey'in (hüküm: 1443-1461, ö. 1479) namını duymasının ve ona hayranlık derecesinde muhabbet beslemesinin etkili olduğu da söylenir.²¹

Seyyid Ali ilk olarak Kastamonu'ya gelir. Kaynaklarda onun geliş tarihine dair bir tasrih bulunmamaktadır. Ancak oralarda yer alan bazı kayıtlar, geliş vaktine dair birtakım sınırlandırmalar yapmaya imkân verecek mâhiyettedir. Meselâ Seyyid Ali geldiğinde mezkûr şehrin yöneticisinin (*vâlihâ*) Kemaleddin İsmail Bey (1443-1461) olduğu belirtilir.²² Burada bir müddet kaldıktan ve ilmî faaliyetlerde bulunduktan sonra da Edirne'ye gittiği ve Sultan II. Murad (slt. 1421-1444, 1446-1451, ö. 855/1451) ile görüştüğü nakledilir. Bu iki bilgiden hareketle şunlar söylenebilir: Seyyid Ali, İsmail Bey'in hüküm sürdüğü tarihler arasında ve de II. Murad'ın vefatından önceki bir tarihte Anadolu'ya gelmiş olması gerekir. Dolayısıyla en erken 847/1443, en geç de 855/1451 yılında gelmiş olabilir. Daha da sınırlandırmak gerekirse, onun Kastamonu'ya gelişinin 848/1444 ile 851/1447 yılları arasında, Edirne'ye geçişinin de 850/1446 ila 853/1449 arasında gerçekleştiği ileri sürülebilir. Neticede Seyyid Ali, vefatından

¹⁷ Seyyid Ali el-Acemî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 387), 120b.

¹⁸ İhsan Fazlıoğlu, “Kadızâde-i Rûmî”, *İslâm Düşünce Atlası* (Erişim 09 Şubat 2023).

¹⁹ Kefevî, *Ketaibu a'lami'l-ahyar min fukahai mezhebi'n-nu'mani'l-muhtar* (Halet Efendi, 630), 330a.

²⁰ Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

²¹ Karagöz, “Candaroğlu İsmail Bey Ve Hulviyyât Adlı Eserindeki 'Fıtır Sadakası' Bâbı”, 272.

²² Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330a.

yaklaşık 15 yıl kadar önce, yani ilmî olarak olgun bir çağında Anadolu'ya gelmiş ve burada verimli bir süreç geçirmiştir.

Seyyid Ali Kastamonu'da gayet ileri derecede bir izzet ü ikram ile muamele görmüş ve İsmail Bey'in taltiflerine mazhar olmuştur. Bir müddet burada kaldıktan sonra Edirne'ye geçmiş ve II. Murad tarafından da hürmetle karşılanmıştır. II. Murad Seyyid Ali'ye dedesi (Yıldırım) II. Beyazıt'ın (ö. 805/1403) Bursa'da yaptırmış olduğu külliyedeki medreseyi tahsis etmiştir. Seyyid Ali nispeten uzun bir süre burada tedris ve telif faaliyetleri icra etmiştir.²³

Seyyid Ali, Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) Konstantiniyye'yi fethettiği ve akabinde orayı ilim ve kültür şehrine dönüştürdüğü döneme kadar yaşamıştır.²⁴ Kaynakların ifade ettiğine göre, Seyyid Ali Bursa ve İstanbul'da akranı arasında temeyyüz etmiş ve ilmî derinlik ve fazilet sahibi olduğunu ispatlamıştır. Bu vesileyle Sultan Fatih'in de pek çok taltifine mazhar olmuştur.²⁵ Onun meclisinde ulemâ ile münazaralara katılmış ve pek çoğundan muzaffer ayrılmıştır.²⁶

Kefevî, Seyyid Ali'nin bulunduğu bir münazara meclisine dair bir anekdot aktarır. Meşhur Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 893/1488) bir gün Sultan Fatih ile ilk görüşmesini yapmak üzere fethin ilk yıllarında Bursa'dan -ki bu tarihte altı yıllık Esediyye Medresesi müderrisidir- İstanbul'a gider. Vezir Mahmut Paşa'ya (ö. 878/1474) durumu arz edince, paşa "gelmele ne iyi isabet ettin, şu an Sultan'ın huzurunda münazara (*bahs*) var, hemen git" der ve Hocazâde Sultan'ın huzuruna varır. Sultanın sağ tarafında Seyyid Ali, sol tarafında da Molla Zeyrek (ö. 903/1497-98 [?]) oturmaktadır. Hocazâde Seyyid Ali'nin olduğu tarafa yönelir. Yapılan münazarada Hocazâde Molla Zeyrek'e itirazda bulunur. Sonra pek çok kelam edilir. Neticede Molla Zeyrek ifham edilir, yani ileri sürülen delillere karşı cevap veremeyerek mağlup olur.²⁷

Kaynaklardaki Seyyid Ali'nin hocalarına dair olan kapalılık öğrencileri hakkında da söz konusudur. Sadece Kefevî, ünlü dil âlimi ve sûfi -aynı zamanda Kadızâde'nin talebesi olan- Molla Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) Seyyid Ali'nin Semerkant'taki öğrencilerinden

²³ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

²⁴ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

²⁵ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, 5/91.

²⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

²⁷ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

olduğuna dair bir rivayeti nakleder. Buna göre Molla Cami, 40 gün boyunca Seyyid Ali'den ders okumuştur.²⁸

Seyyid Ali'nin yukarıda zikredildiği üzere *Seydîalizâde* nispesi ile anılan ve *Mefâtîhu'l-cinân* adlı esriyle tanınan Molla Yakup el-Bursevî (ö. 931/1524)²⁹ adında bir oğlu bilinmektedir.³⁰ Molla Yakup'un Seyyid Ali'nin talebesinden sayılması elbette mümkündür.

Netice olarak Seyyid Ali, bazı saikler nedeniyle bilâd-i Acem'den bilâd-i Rûm'a hicret etmiş ve bhusus Kastamonu, Bursa ve İstanbul'da önemli ilmî faaliyetlerde bulunmuş, böylece de Acem bölgesinin ilmî birikimini Osmanlı'ya taşıyanların öncülerinden olmuş kıymetli bir âlimdir. Yukarıda da geçtiği üzere 860/1456 yılında Kastamonu'da vefat etmiş ve Candaroğlu Kemaleddin İsmail Bey'in yaptırmış olduğu külliye'deki türbeye defnedilmiştir.

1.3. İlmî Şahsiyeti: Geleneği, Yetkinliği ve Etkinliği

Seyyid Ali amel ve itikatta Hanefî-Mâtürîdî geleneğe bağlıdır.³¹ Bununla birlikte kelâm ilminde ve mantık başta olmak üzere felsefî bilimlerde, başka bir ifade ile de aklî ilimler alanındaki faaliyetlerinde, diğer pek çok Osmanlı âliminde olduğu gibi, Râzî (ö. 606/1210), Tefâtânî (ö. 792/1390) ve bhusus Cürçânî (ö. 816/1413) çizgisini takip eder. Diğer bir ifade ile o, ilmî olarak mezkûr âlimlerin çalışmalarından ve görüşlerinden etkilenir.

Seyyid Ali -aşağıda tafsilatıyla geleceği üzere- nicelik bakımından az olmakla birlikte nitelik bakımından oldukça kıymetli eserler kaleme almıştır. Yazdığı eserlerin çoğunun kütüphanelerde kayıtlı pek çok nüshası bulunmaktadır. Tespit edilen eserlerinin tamamı hâşiye mâhiyetindedir ve ondan sonra gelen ve aynı eser üzerine hâşiye yazan âlimler Seyyid Ali'nin görüş ve itirazlarını itibara almış ve eserlerinde çeşitli tahlillere tabi tutmuştur. Bu da onun ilmî yetkinliğini ve etkisini göstermesi açısından kayda değerdir. Buna örnek vermek gerekirse onun *Şerhu'l-Mevâkıf* üzerine yazdığı hâşiyesine bakılabilir. Bu hâşiye ilgili eser etrafında oluşan geniş literatürün³² öncü çalışmalarındandır ve kendisinden sonra yazılan hâşiyelerin temel kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Meselâ bu literatürün en meşhur ve

²⁸ Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330a.

²⁹ Hakkında bilgi için bk. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 191.

³⁰ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, 5/239.

³¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 9/434.

³² Bu literatürün tespiti, içerik incelemesi ve nüsha bilgileri için bk. İsrail Şen, *Şerhu'l-Mevâkıf ve Hâşiyeleri Bağlamında Naklî Delilin Kesinliği Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 6-27.

içeriksel olarak en kapsamlı çalışmalarından birinin sahibi olan Hasan Çelebi (ö. 891/1486) pek çok yerde isim vererek yahut vermeyerek Seyyid Ali'nin hâşiyesinden istifade etmiştir.³³

Seyyid Ali'nin ilmî değerini gösteren bir kanıt teşkil etmeleri açısından hayatına yer veren biyografi kaynaklarının onu tanıtırken kullandıkları methiyelere de bakılabilir. Meselâ Taşköprizâde onun için “Âlim, fâzıl, Molla” ifadelerini,³⁴ Kefevî ise “Âlim, fâzıl, nihrîr (yetkin üstat), kâmil, vâkifü'l-hakâik (hakikatlere vakıf), kâşifü'd-dekâik (ince meseleleri kavramış)” ifadelerini³⁵ kullanmıştır. Bunlar bir âlimin alanına dair vukufiyet sahibi olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bunlara bir ek kabilinden onun mezar taşına yazılan ibarelere de bakılabilir. Baş şâhidesinin iç yüzünde onun için “Merhum, mağrur ve fâzıl zâtların en faziletlisi Alaaddin Ali bu fani dünyadan temiz ruh ve pak nefislerin karargâhı olan bâki âhiret yurduna göç etti” şeklinde, ayak şâhidesinin dış yüzünde ise -yukarıda tam hali geçtiği üzere- onun için “hallâl-i müşkilât (zor meseleleri ustaca çözümleyen) Ali” şeklinde nitelemeler mevcuttur. Bunlar da onun yetkinliğine işarette bulunan önemli alametlerdir.

Taşköprizâde ve Kefevî eserlerini listeledikten sonra Seyyid Ali'nin güzel bir hat sahibi olduğunu belirtmiş ve birer anekdota yer vermiştir. Taşköprizâde, babasının kendisine Seyyid Ali'nin el yazısı ile istinsah ettiği *el-Keşşâf* adlı tefsiri gördüğünü ve bunun hem yazısının güzelliği hem de metnin sıhhati açısından en değerli nüshalardan olduğunu söylediğini aktarır.³⁶ Kefevî de Seyyid Ali'nin el yazısı ile olan *Metâli'* hâşiyesini gördüğünü ve onu satın alıp tahkik ve itkân üzere mütalaa ettiğini ifade eder.³⁷

Netice olarak Seyyid Ali, gerek ilme rağbet göstermiş İsmail Bey, II. Murad ve II. Mehmed gibi yönetici ve sultanların takdir ve taltifine mazhar olması, gerek yazdığı eserlerinin nüshalarının çokluğu ve bu eserlerde ifade ettiği görüşlerin sonraki ulemâ tarafından itibara alınması, gerek Molla Yakub gibi bir âlim oğul yetiştirmesi, gerekse de biyografi yazarları tarafından methiyelerle anılması gibi hususların da gösterdiği üzere İslâm ilim geleneği silsilesine eklenen önemli bir halkayı temsil etmektedir.

³³ Hasan Çelebi hâşiyesinin pek çok yerinde Seyyid Ali'nin görüşlerini aktarır ve kabul veya ret açısından tahlile tabi tutar. Kendisinden aktarılan bir not (*minhu*) bunu şöyle ifade etmektedir: “Bunu Seyyid Ali ileri sürmüştür (*zannehû*). Benim (metinde zikrettiğim) ‘zanneden (*ez-zânn*)’ tabirinden çoğunlukla kastettiğim kişi odur.” Bk. Hasan Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkif* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Carullah, 1176), 2b.

³⁴ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62.

³⁵ Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

³⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62.

³⁷ Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 330b.

2. Eserleri

Seyyid Ali el-'Acemî nicelik bakımından çok olmasa da nitelik bakımından kıymetli eserler kaleme almıştır. Gerek klasik ve modern biyografi ve bibliyografi kaynaklarının sunduğu veriler gerekse de katalog taramaları neticesinde Seyyid Ali'ye aidiyetinden emin olunan dört eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin tamamı hâşiye türünde olup mantık ve kelâm alanına dairdir.

Burada incelenecek tüm eserler klasik kaynaklarda zikredilmektedir.³⁸ Ancak şu farkla ki aşağıda gelen ikinci ve üçüncü sıradaki hâşiyeler kaynaklarda tek bir esermiş gibi kaydedilmiştir. Lakin burada da verildiği üzere o eserler Seyyid Ali'nin iki müstakil çalışmasıdır.

2.1. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf

Bu eser, Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf* adlı muhtasar kelâm metni için Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) kaleme aldığı *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı ünlü şerhin hâşiyesidir. Eser, Seyyid Ali'nin en meşhur çalışmalarından biri olup pek çok nüshası bulunmaktadır.³⁹

Başlangıç Cümleleri (Amcazade Hüseyin, 387, 90b)	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. رَبِّ تَمِّم بِالْخَيْرِ وَالسَّعَادَةِ. قَوْلُهُ: (فَبِسْمِ اللَّهِ أَوْلًا تَيْمُنًا). عَلَّلَ إِيرَادَ الْبِسْمَةِ بِالتَّيْمَنِ، لِمَا لَيْسَ لَهَا مَدْخَلٌ فِي الرِّعَايَةِ الْمَذْكُورَةِ...
Bitiş Cümleleri (Amcazade Hüseyin, 387, 238b)	[قَوْلُهُ:] (تَنْبِيهِ كَلَامِهِ هُوَ وَاحِدٌ عِنْدَنَا ه). قَدْ عَرَفْتُ فِي تَحْرِيرِ الْمَذَاهِبِ أَنَّ الْمَسْمُومَ بِالنَّفْسِ هُوَ مَدْلُولَاتِ الْأَلْفَاظِ... فَعَبَّرَ عَنْهَا بِتِلْكَ الْأَلْفَاظِ وَإِنْ كَانَ الْمُخْتَارُ هُوَ الْأَوَّلُ تَمَّتْ.

³⁸ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, 62; Kefevî, *el-Ketâib* (Halet Efendi, 630), 30a-30b.; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, 5/91-92; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/158; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9/434; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 81. Bu kaynakların çoğunun Taşköprizâde'den istifade ettikleri görülmektedir.

Beşinci eser, aşağıda belirtileceği üzere ilgili nüshanın zahriyesinden ve katalogundan hareketle Seyyid Ali'ye nispet edilmektedir. Şunu da belirtmekte fayda var, kaynaklarda aşağıda gelen ikinci ve üçüncü eser tek bir esermiş gibi kaydedilmiştir.

³⁹ Seyyid Ali el-Acemî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 387), 90b-238b. Diğer nüshalarına örnek: (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Carullah, 1184), 98 vr.; (Fatih, 2989), 110 vr.; (Carullah, 1183), 71 vr. [Sondan eksiktir]; (Carullah, 1186), 70 vr.; (H. Hüsnü Paşa, 1127), 178 vr. [Baştan biraz eksiktir]; (Kayseri: Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 528), 75 vr.

2.1. Hâşiye 'alâ tasavvurâti Hâşiyeti'l- Cürçânî 'alâ Şerhi'ş-Şemsiyye (Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-suğrâ/Kûçek I)

Bu eser, Necmeddin el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *er-Risâletü'ş-Şemsiyye* adlı muhtasar mantık metni için Kutbuddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) kaleme aldığı *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantıkıyye fî şerhi'r-Risâleti'ş-Şemsiyye* adlı ünlü şerhe Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin yazdığı ve *Hâşiye-i Suğrâ/Kûçek* şeklinde anılan hâşiyenin tasavvurâta dair olan kısımlarını kapsayan bir hâşiyedir.⁴⁰

Başlangıç Cümleleri (Mehmet Asım Bey, 307, 79b)	بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين. قوله: (ورتبته على مقدمة وثلاث مقالات وخاتمة). الضمير راجع إلى الكتاب المذكور سابقا، المرجع إليه لضمير "سميته" المعطوف هو عليه لا إلى الرسالة...
Bitiş Cümleleri (Mehmet Asım Bey, 307, 107a)	قوله: (ليتبادر الزهن منها إلى غير المعاني المقصودة لولا القرينة). قيل: إن المجاز لا يستعمل بدون القرينة لكونها مأخوذة في تعريفها... فلا يثبت الإرداء به فليتأمل. تم بعون الله وحسن توفيقه.

2.2. Hâşiye 'alâ tasdîkâti Hâşiyeti'l- Cürçânî 'alâ Şerhi'ş-Şemsiyye (Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-suğrâ/Kûçek II)

Bu eser, bir önceki eserin devamı niteliğinde olup Cürçânî'nin hâşiyesinin tasdîkâta dair olan kısımları üzerine tahsis edilen bir hâşiyedir. Dibacede Kutbuddin Râzî'nin şerhi ve Cürçânî'nin hâşiyesi methedilir. Bazı arkadaşların talebi üzerine bu hâşiyenin yazıldığından bahsedilir. Hâşiyede yer yer şerhten yer yer de Cürçânî'nin hâşiyesinden alıntılar yapılarak üzerine hâşiye eklenir. Bu eser, benzer mahiyetteki birinci esere nazaran daha az bilinmekte, buna binaen de daha az nüshası bulunmaktadır. Bu ve bir önceki eser, kataloglarda bazen "Şemsiyye Hâşiyesine Hâşiye" manasında mutlak bir tesmiye ile bazen de "Şemsiyye

⁴⁰ Seyyid Ali el-Acemî, *Hâşiye 'alâ tasavvurâti Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi'ş-Şemsiyye* (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey, 307), 79b-107a. Diğer nüshalara örnek: (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1890), 53b-92b; (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atif Efendi, 1678), 129b-167b; (Bağdatlı Vehbi, 853), 59b-89b; (Laleli, 2584), 1b-34b; (Pertevniyal, 575), 56b-114b; (Şehid Ali Paşa, 1760), 62b-94b; (Serez, 170), 39 vr.; (Serez, 2233), 1b-43a; (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Bayezid, 9652), 90b-120a; (Adana: Adana İl Halk Kütüphanesi, 1124), 1b-32b. Bazı notlar: Atif Efendi koleksiyonunun 1665 numaralı demirbaşındaki nüsha bazı kataloglarda Seyyid Ali'nin bu eseri olduğu şeklinde kaydedilmiştir. Lakin ilgili nüshada hâşiye değil, Kutbuddin er-Râzî'nin şerhi yer almaktadır. Derkenarında ise çeşitli ta'likât bulunmakta, bunların arasında da (meselâ bk. 3a, 7a) Seyyid Ali'den iktibaslar yer almaktadır.

Hâşiyesi'nin Tasavvurât/Tasdîkât Kısmına Hâşiye" manasında mukayyet bir tesmiye ile kaydedilmiş, yer yer de hatalı tesmiyeler mevzubahis olmuştur. O yüzden kataloglardaki tesmiyeden ziyade, eserlerin başlangıç ve bitiş cümlelerinin esas alınması gerekir.⁴¹

Başlangıç Cümleleri (Yozgat, 603, 17b)	بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي أطلع من أفق البرهان تصديق اليقين من الضروريات... أما بعد: فإن كتاب شرح الشمسية للمولا العلامة قطب الحق والدين الرازي مع حاشيته التي كتبها قدوة المحققين... قال الشارح: (المقالة الثانية في القضايا). أقول: يعني أنه يجعل في هذه المقالة عنوانات المسائل مفهومات يصدق على القضايا...
Bitiş Cümleleri (Yozgat, 603, 68b)	قال ش: (وأما المسائل فهي المطالب التي يبرهن عليها آه). لا يقال هذا التعريف لا يصدق على المسائل الفقهية المستنبطة من الأدلة الظنية... والمراد من المسائل المعرف مسائل العلوم الحقيقية فلا يرد النقض بما. هذا ما تيسر لي في هذا الكتاب من حل العقود... والله ولي السداد والرشاد ومنه المبدأ وإليه المعاد. تم.

2.3. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi'l-Metâli (Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Kübrâ)

Bu eser, Siraceddin el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) *Metâli'u'l-envâr* adlı muhtasar mantık metni için Kutbuddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) kaleme aldığı *Levâmi'u'l-esrâr fî şerhi Metâli'u'l-envâr* adlı ünlü şerhe Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin yazdığı ve *Hâşiye-i Kübrâ* şeklinde anılan hâşiyenin hâşiyesidir.⁴²

Başlangıç Cümleleri (Amcazade Hüseyin, 324, 1b)	بسم الله الرحمن الرحيم، وبه نستعين. قوله: (الفياض الوهاب إلخ) أي الفياض الذي بمعنى الماء الكثير السيلال المتجاوز عن حد الوادي وطرفه...
--	--

⁴¹ el-'Acemî, *Hâşiye 'alâ tasdikâti Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi-Şemsiyye* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yozgat, 603), 17b-68b. Diğer nüshalara örnek: (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Denizli, 233), 33 vr. [Dijital görsellerin olduğu pdf'te sondan eksik], (Esad Efendi, 1920), 49b-88a [Dibace eksik], (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2215), 136b-1160b [Dibace eksik].

⁴² Seyyid Ali el-'Acemî, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi'l-Metâli* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 324), 1b-77a. Diğer nüshalara örnek: (İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 1878), 1b-126b; (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Carullah, 1377), Not: Kataloglarda Seyyid Ali'nin Şemsiyye Hâşiyesi üzerine olan eserlerinin nüshaları bazen yanlışlıkla Metâlî Hâşiyesi üzerine olan eser şeklinde kaydedilmiştir (meselâ Carullah, 1399), buna dikkat edilmelidir.

<p>Bitiş Cümleleri (Amcazade Hüseyin, 324, 77a)</p>	<p>قوله: (كما توهمه كثيرون) بناء على إخلال الجزء الصوري من الحد التام فلا يشتمل حينئذ على جميع الأجزاء فلا يكون تاما والحق أن أجزاء الحد التام... ولأن الخاص يفيد التميز والتميز إنما يحصل بعد الاشتراك. ولنكتف هذا القدر من الكلام والعلم عند من هو للغيب علام. تم يعون الله وحسن توفيقه.</p>
---	--

Seyyid Ali'ye aidiyetinden emin olunan eserler bu şekildedir. Kataloglarda Seyyid Ali'ye nispet edilen ancak aidiyeti şüpheli olan bir çalışma daha vardır: *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî 'alâ Şerhi'l-'Akāidi'n- Neseфіyye* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 735, 1b-97b). Yani ona, Necmeddîn Ömer en-Neseфі'nin (ö. 537/1142) *el-'Akāidü'n-Neseфіyye* diye bilinen muhtasar kelâm metni için Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kaleme aldığı *Şerhu'l-'Akāid* adlı ünlü şerhe Şemseddin Ahmed el-Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) yazdığı meşhur hâşiyenin bir hâşiyesi nispet edilmektedir. Bu nispetin gerekçesi ise ilgili nüshanın kapak sonrasındaki sayfasında “*Hâşiye 'ale'l-Hayâlî li-Molla 'Acem rahimehullah*” şeklinde bir ibarenin bulunması ile zahriyesinde “*Hakîm-i 'Acem*” yazmasıdır.

Ancak bu nispet iki açıdan kuşkuludur. Birincisi klasik kaynaklarda Seyyid Ali'nin böyle bir çalışmasından bahsedilmemektedir. Buna bir ek olarak da kütüphanelerde başka bir nüshası tespit edilememiştir. İkincisi Hayâlî'nin vefatı 875/1470 veya buna yakın bir tarihtedir. Vefat ettiği otuz üç yaşında olmasına nazaran doğumu 840/1436'lı yıllara tekabül etmektedir. Tahsilini tamamlayıp ilgili hâşiyeyi yazabileceği en erken vakitler 860'lardan sonrası olmalıdır. Seyyid Ali ise 860/1456 yılında vefat etmiştir ve de erken yaşta vefat ettiği bilinmediğine göre Hayâlî ile kuvvetle muhtemel kuşak farkı bulunmaktadır. Hem tarihsel arka plana hem de ilmî teamüllere bakılırsa Seyyid Ali'nin Hayâlî'nin hâşiyesine bir hâşiye yaz(a)mayacağı, yazma ihtimaline nazaran daha güçlüdür.

Başlangıç Cümleleri (Ragıp Paşa, 735, 1b)	بسم الله الرحمن الرحيم، قال: (عامله الله بلطفه الخطير). أقول: معنى الخطير العظيم. فإن قيل: إن لفظ "عامله" ههنا غير مناسب، بل غير جائز؛ لأن عامل "عَامَلَهُ" من عامل المعاملة، والمعاملة إنما تُستعمل فيما كان فيه المعاوضة من الجانبين...
Bitiş Cümleleri (Ragıp Paşa, 735, 97b)	قال: (الوجهان الأولان يفيدان أن تفضيل رُسل البشر إذ لا قائل بالفصل بين آدم وغيره). أقول: فيه نظر؛ لأن محمداً عليه السلام أفضل من آدم عليه السلام بقوله: "أنا سيّد أولاد آدم". والمراد من أولاد آدم ههنا نوع الإنسان... لأننا نقول: إنّ المراد من الإنسان هو غير محمد عليه السلام بقريّة المحلّ، تأمّل. تمت تمام.

Burada son olarak Seyyid Ali'ye hatalı nispet edilen iki esere de temas etmekte fayda vardır. Riyâzzâde Abdüllatif (ö. 1078/1667) *Esmâü'l-kütübi'l-mütimme li-Keşfi'z-zünûn* adlı eserinde Seyyid Ali'ye *Câmi'ü'l-lüga* ve *er-Râmûz* [*'ale's-Sihâh*] adlarında iki eser nispet etmiştir.⁴³ Lakin bu eserler, -esasen *Keşfü'z-zunûn*'da da belirtildiği üzere- Seyyid Ali el-'Acemî'ye değil, bilakis Seyyid Muhammed b. Seyyid Hasan b. Seyyid Ali (ö. 866/1461) adındaki bir âlime aittir.⁴⁴ Anlaşılacağı üzere bu, müellif isimlerindeki benzerlikten kaynaklanan bir hatadır.

Sonuç

Seyyid Ali, Acem bölgesinin kıymetli ilim adamlarından dersler alarak kendisini geliştirdikten sonra geldiği Anadolu coğrafyasında önemli tedris ve telif faaliyetlerinde bulunarak Osmanlı ilim geleneğinin olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu çabaları sayesinde Kastamonu'da Candaroğlu İsmail Bey'in, Edirne'de II. Murad'ın ve İstanbul'da II. Mehmed'in takdir ve taltifine mazhar olmuştur. Yetiştirdiği talebeler ve telif ettiği eserler vasıtasıyla Acem bölgesinin ilmî birikimini Osmanlı'ya taşıyan öncü âlimlerden biri olmuştur.

Klasik ve modern kaynaklardan yararlanılarak Seyyid Ali'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti üzerinde durulan bu makale, literatürde hakkında herhangi bir çalışmanın bulunmadığı bir âlimin tanınmasına ve kendisinden istifade edilmesine imkân sağlamıştır.

⁴³ Riyâzzâde Abdüllatif b. Muhammed el-Hanefî, *Esmâü'l-kütübi'l-mütimme li-Keşfi'z-zunûn*, thk. Muhammed et-Tuncî (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1403/1983), 122, 157.

⁴⁴ Mustafa b. Abdullah Hâcî Halîfe Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. M. Şerafettin Yaltkaya - Kilisli Rıfat Bilge (Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1941), 1/572, 1/831.

Esasen bir âlim veya düşünürden hakkıyla istifade etmek onun eserleri, daha doğrusu eserlerinde kaydettiği görüşleri üzerinde tefekkür etmekle gerçekleşebilir. Bu makale - sınırlarını vazettiği surete uygun olarak- Seyyid Ali'nin eserlerine dair tanıtıcı bilgiler sunmakla yetinmiş ve bir nevi asıl yapılması gereken çalışmalara mukaddime teşkil etmiştir. Bundan sonra iki temel adım daha atılmalıdır. Birincisi Seyyid Ali'nin eserlerinin tenkitli neşre konu edilmesidir. Bu sayede eserlere kolay erişim imkânı sunulmuş ve nitelikli istifadenin önü açılmış olacaktır. İkinci ve nihayette arzulanan adım ise Seyyid Ali ile bir şekilde tesir-teessür ilişkisi kurulabilecek önceki, çağdaşı ve sonraki dönem ulemasının fikirlerini de hesaba katarak, hatta takip ve tenkit bağlamında mukayese ederek onun düşünce sisteminin ortaya konmasıdır. Bu, ilmin birikimsel bir faaliyet olması hasebiyle biraz zaman ve nispeten ortak çaba isteyen bir süreçtir. Birkaç akademik çalışmanın koordineli bir şekilde Seyyid Ali üzerine teksif edilmesi ve sağlam yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmesi bunu mümkün kılabilir.

Kaynakça

- 'Acemî, Seyyid Ali el-. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi'l-Metâli'*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 324, 1b-77a.
- 'Acemî, Seyyid Ali el-. *Hâşiye 'alâ tasavvurâti Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi'ş-Şemsiyye*. İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmet Asım Bey, 307, 79b-107a.
- 'Acemî, Seyyid Ali el-. *Hâşiye 'alâ tasdîkati Hâşiyeti'l-Cürçânî 'alâ Şerhi'ş-Şemsiyye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yozgat, 603, 17b-68b.
- Abdüllatif b. Muhammed el-Hanefî, Riyâzzâde. *Esmâü'l-kütübi'l-mütimme li-Keşfi'z-zunûn*. thk. Muhammed et-Tuncî. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 3. Basım, 1403/1983.
- Acemî, Seyyid Ali el-. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkif*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, 387.
- Arslan, Ali. "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak 'Acem' Kelimesinin Manası ve Osmanlı-Türkistan Bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 8/8 (01 Eylül 1997), 83-87. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000144
- Aydın, Cengiz. "Ali Kuşçu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/408-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "İsmâil Bey Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/87-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Edirneli Mecdi Efendi. *Tercüme-i Şekâik*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1852.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Kadızzâde-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Kadızzâde-i Rûmî". *İslâm Düşünce Atlası*. Erişim 09 Şubat 2023. <https://islamdusunceatlası.org/kadizade-i-rumi/378>
- Hasan Çelebi. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkif*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Carullah, 1176.

- Hoca Sâdeddin Efendi. *Tâcü't-tevârîh*. 5 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- Karagöz, Nail. "Candaroglu İsmail Bey Ve Hulviyyât Adlı Eserindeki 'Fıtır Sadakası' Bâbı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 267-288.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Acem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/321. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kâtib Çelebi. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkâdir el-Arnâvut. İstanbul: Mektebetü İrsika, 2010.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hâcî Halîfe. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. M. Şerafettin Yalçın - Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1941.
- Kefevî, Mahmûd b Süleyman el-Hanefî. *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mani'l-muhtar*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, 630, 524 vr.
- Koca, Muhammed Ali. "Seyyid Şerîf El-Cürçânî: Hayatı, Entelektüel İlişkileri ve Eserleri". *Hâşiyetü't-tecrîd*. 35-95. Ankara: Vakfı'd-Diyaneti't-Türkiyye, 2020.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=52055&tarama=leknevi+fevaid>
- Seydâlizâde, Yakub b. Seyyid Ali el-'Acemî. *Mefâtihu'l-cinân ve mesâbihu'l-cenân fî şerhi Şir'ati'l-İslâm*. Dersaadet (İstanbul): Matbaa-yı Osmaniyye, 1315.
- Şemsettin Sami. *Kâmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.
- Şen, İsrâfil. *Şerhu'l-Mevâkıf ve Hâşiyeleri Bağlamında Naklî Delilin Kesinliği Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975.

Bilâd-ı İslâm Havzalar Haritası. İslâm Düşünce Atlası. Erişim 08 Şubat 2023.
<https://islamdusunceatlası.org/images/gallery/HAVZALAR.jpg>

**The Life, Works and Scientific Personality of Sayyid Ali al-Acemî as a Pioneer Scholar
who Carried the Scientific Experience of the Acem Region to the Ottoman Empire**

Research Assistant, İsrail ŞEN

Extended Abstract

While “Acem Region (Bilâd-ı ‘Acem)” refers to today's Iran (Persian) and places close to it in special usage, in general usage it starts from eastern Iraq (Irak-ı ‘Acem) and Azerbaijan to Khorasan, Transoxiana and Turkistan. It has a wide content that can cover the entire geography beyond Iraq.

This region includes many important cities that are famous for the scholars and scientists they have trained. There are many students and scholars who went to the Acem region from the Ottoman Empire and came to the Ottoman Empire from this region. Such scientific travels have enabled the two geographies to interact with each other and have been instrumental in scientific fluidity. For example, one of the best examples of this was Kadızâde-i Rûmî (d. 844/1440) and his students. After studying in various cities of the Ottoman Empire, Kadızâde travels to the Acem region and contributes to the transfer of the scientific knowledge in the Ottoman Empire to that region. In addition, he takes lessons from important teachers in that region and brings his existing knowledge to an advanced level. On the other hand, he encourages his students to go to the Ottoman Empire. Both such incentives and some conditions of the region enabled many scholars and students to come to the Ottoman Empire.

Sayyid Ali al-Acemî (d. 860/1456), who is the subject of the article, is one of the important scholars and one of the pioneers of this process, who brought the scientific accumulation of the Acem region to the Ottoman Empire. Sayyid Ali, who was also a student of Kadızâde, completed his education in various cities of the Acem region, gave lectures there and, for some reasons, 9/15, which is considered to be one of the most scientifically productive periods of the Ottoman Empire. It came to the Ottoman Empire in the middle of the century. Sayyid Ali, who came from the Acem region equipped, rose to a respectable position by proving his competence to the scholars and state dignitaries of the age. He also carried out

educational activities in important scientific cities of the Ottoman Empire and wrote valuable works.

Despite having an important place both scientifically and historically, there is a great gap in Turkish, Arabic and English literature on Sayyid Ali's life, works and scientific personality. No direct or indirect academic activity has been found about him. The fact that the life of this scholar, who has a respected place among the scholars of his age, is not known and his works are not known, means that he is deprived of many benefits, especially in terms of the Ottoman scientific tradition.

The article consists of two main sections and conclusion following the introduction. In the introduction, information is given about the Acem region and important scholars who provided the interaction between this region and the Ottoman geography. In this respect, apart from Sayyid Ali, Kadızâde and his student Ali Kuşçu (d. 879/1474), Fahreddin-i Acemî (d. 865/1460-61 [?]), Alaeddin Ali et-Tusi (d. 887/1482), Muhyiddin et-Talishi (d. 887/1482), Fethullah al-Shirvani (d. 891/1486), Mes'ud al-Shirvani (d. 905/1499), Acem Sinan al-Ganjavi (d. 922/ 1516) and Hâfız-ı Acem (d. 958/1551) were contacted. Research management is also mentioned in the introduction. Namely, two basic methods were used in the study, namely, the comparative analysis of classical and modern biography and bibliographic sources, and the scanning of the catalogs of manuscript libraries. Regarding the second method, all the copies attributed to Sayyid Ali were examined one by one and checked, and the relative errors were determined.

The first chapter is devoted to the life and scientific personality of Sayyid Ali. In this context, the sources directly or indirectly related to Sayyid Ali were examined and an attempt was made to capture a holistic view of his life. The scarcity of biographical works of the Acem region has brought some gaps, but this has been tried to be closed through different channels.

In the second part, the works of Sayyid Ali, all of which are in writing, were identified and introduced. Here, firstly, the works attributed to Sayyid Ali in classical sources were determined. Afterwards, various manuscripts catalogs were scanned and various copies were found both on these and other works attributed to Sayyid Ali. Some of the correct ones were recorded and introduced, and the erroneous ones were briefly touched upon. In addition, the

beginning and ending sentences of the related works were also included in the form of tables, for the sake of convenience in possible searches.

In result, the importance and leadership of Sayyid Ali in the transfer of scientific accumulation in the Acem region to the Ottoman Empire was emphasized again, the studies that could be done about him were pointed out, and some suggestions were made about the method to be followed in the study process.

Keywords: Acem Region (Bilâd-ı 'Acem), Kalam, Logic, Sayyid Ali al-'Acemî, 9/15. Century Ottoman Scholars.

Acem Bölgesinin İlmî Birikimini Osmanlı'ya Taşıyan Öncü Bir Âlim Olarak Seyyid Ali el-Acemî'nin Hayatı, Eserleri ve İlmî Şahsiyeti
Arş. Gör. İsrail Şen

Geniş Özet

“Acem bölgesi (Bilâd-ı 'Acem)” hususî kullanımda günümüzdeki İran (Fars) ve ona yakın yerleri ifade etmekteyken, umumî kullanımda Irak'ın doğusu (Irak-ı 'Acem) ve Azerbaycan'dan başlayıp Horasan, Mâverâünnehir ve Türkistan'a değin tüm *Irak ötesi* coğrafyayı kapsayabilecek geniş bir içeriğe sahiptir. Bu bölge yetiştirdiği âlim ve bilim insanlarıyla ünlü pek çok önemli şehri içermektedir.

Osmanlı'dan Acem bölgesine giden, bu bölgeden de Osmanlı'ya gelen birçok talebe ve ulemâ bulunmaktadır. Gerçekleştirilen bu tarz ilmî seyahatler iki coğrafyanın birbiriyle etkileşim kurmasını sağlamış ve ilmî akışkanlığa vesile olmuştur. Meselâ buna en güzel örneklerden birini Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'dan sonra) ve öğrencileri teşkil etmiştir. Kadızâde Osmanlı'nın muhtelif şehirlerinde tahsilde bulunduktan sonra Acem bölgesine seyahat eder ve Osmanlı'daki ilmî birikimin o bölgeye taşınmasına katkı sağlar. Ayrıca o bölgede önemli hocalardan da dersler alarak mevcut birikimini ileri bir seviyeye getirir. Diğer taraftan da yetiştirdiği öğrencilerini Osmanlı'ya gitme noktasında teşvik eder. Gerek bu gibi teşvikler gerekse de bölgenin bazı şartları pek çok âlim ve talebenin Osmanlı'ya gelmesini sağlamıştır.

Acem bölgesinin ilmî birikimini Osmanlı'ya taşıyan önemli âlimlerden ve bu sürecin öncülerinden olan bir âlim de makalenin konusunu teşkil eden Seyyid Ali el-Acemî'dir (ö. 860/1456). Kadızâde'nin de öğrencisi olan Seyyid Ali, Acem bölgesinin muhtelif şehirlerinde eğitimini tamamlamış, oralarda dersler vermiş ve bazı sebepler muvacehesinde Osmanlı'nın ilmî olarak en verimli dönemlerinden kabul edilen 9/15. yüzyılın ortalarında Osmanlı'ya gelmiştir. Acem bölgesinden donanımlı bir şekilde gelen Seyyid Ali, çağın ulemasına ve devlet ricaline yetkinliğini ispat ederek saygın bir konuma yükselmiştir. Osmanlı'nın da önemli ilim şehirlerinde tedris faaliyetleri icra etmiş ve kıymetli eserler kaleme almıştır.

İlmî ve tarihi olarak önemli bir yeri haiz bulunmasına karşın Seyyid Ali'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyetine dair Türkçe, Arapça ve İngilizce literatürde büyük bir boşluk söz konusudur.

Onun hakkında doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleştirilmiş hiçbir akademik faaliyete rastlanılamamıştır. Yaşadığı çağın ulemâsı arasında saygın bir yere sahip olan bu âlimin hayatının bilinmemesi ve eserlerinin tanınmaması özellikle Osmanlı ilim geleneği açısından pek çok faydadan mahrum kalınması anlamına gelmektedir. Binaenaleyh ilgili eksikliğin giderilmesi adına bu makalenin yazılması uygun ve gerekli görülmüştür.

Makale girişi müteakip iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte Acem bölgesi ve bu bölge ile Osmanlı coğrafyası arasındaki etkileşimi sağlayan önemli âlimler hakkında bilgi verilmiştir. Bu minvalde -Seyyid Ali'nin haricinde- Kadızâde ve öğrencisi Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Fahreddin-i Acemî (ö. 865/1460-61 [?]), Alâeddin Alî et-Tûsî (ö. 887/1482), Muhyiddîn et-Tâlišî (ö. 887/1482), Fethullah eş-Şîrvânî (ö. 891/1486), Mes'ud eş-Şîrvânî (ö. 905/1499), Acem Sinân el-Gencevî (ö. 922/1516) ve Hâfız-ı Acem (ö. 958/1551) gibi ulemâya temas edilmiştir. Yine girişte araştırma yönetimine de değinilmiştir. Şöyle ki çalışmada klasik ve modern biyografi ve bibliyografi kaynaklarının mukayeseli incelemesi ile yazma eser kütüphanelerinin kataloglarının taranması şeklinde iki temel yöntem kullanılmıştır. İkinci yöntemle alakalı da Seyyid Ali'ye nispet edilen tüm nüshalar tek tek incelenerek kontrol edilmiş ve nispetteki hatalar belirlenmiştir.

Birinci bölüm Seyyid Ali'nin hayatı ve ilmî şahsiyetine tahsis edilmiştir. Bu bağlamda Seyyid Ali'yle doğrudan veya dolaylı alakası bulunan kaynaklar incelenmiş ve hayatına dair bütüncül bir tasavvur yakalamaya çalışılmıştır. Acem bölgesinin biyografi türü eserlerinin azlığı bazı boşlukları beraberinde getirmiştir ancak bu da farklı kanallar ile kapatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Seyyid Ali'nin -tamamı yazma hâlinde olan- eserlerinin tespit ve tanıtımı yapılmıştır. Burada da öncelikle klasik kaynaklarda Seyyid Ali'ye nispet edilen eserler belirlendi. Daha sonra çeşitli yazma eser katalogları taranarak hem bunlara dair hem de bunların haricinde Seyyid Ali'ye nispet edilen bazı eserlere dair çeşitli nüshalar bulundu. Bunlardan nispeti doğru olanlar kaydedilerek tanıtıldı, hatalı olanlara da kısaca temas edildi. Ayrıca -olası taramalarda kolaylık sağlaması adına- ilgili eserlerin başlangıç ve bitiş cümlelerine de tablo şeklinde yer verildi.

Sonuçta ise Seyyid Ali'nin Acem bölgesindeki ilmî birikimin Osmanlı'ya taşınmasındaki önemi ve öncülüğü tekrar vurgulanmış, hakkında yapılabilecek çalışmalara işaret edilmiş ve çalışma sürecinde takip edilmesi gereken yönetime dair bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Acem Bölgesi (Bilâd-ı 'Acem), Kelam, Mantık, Seyyid Ali el-'Acemî, 9/15. Yüzyıl Osmanlı Âlimleri.